

12. Сіденко В. Макроструктурні зрушення в українській економіці у контексті інтеграційних процесів / В. Сіденко, І. Крючкова // Дзеркало тижня. — 2003. — 28 черв. — С. 8.
13. Булатов В. В. Фондовый рынок в структурной перестройке экономики: монография / В. В. Булатов. — М. : Наука, 2002. — 415 с.
14. Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З. С. Варналія. — К. : НІС, 2006. — 576 с.
15. Вірван Л. Фінансова інтеграція сучасного ринку капіталів / Л. Вірван // Фінанси України. — 2003. — № 12. — С. 118—124.

УДК 330.322 + 330.341.1(477) : 338.45 + 339.9

СОБКЕВИЧ О. В.,

Національний інститут стратегічних досліджень,
завідувач відділу секторальної економіки, с.н.с., к.е.н.

ШЕВЧЕНКО А. В.,

Національний інститут стратегічних досліджень,
старший консультант відділу секторальної економіки

РОЗВИТОК КЛАСТЕРІВ ЯК ЧИННИК ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розвиток кластерів як чинник інвестиційно-інноваційного зростання економіки України

Анотація. У статті проаналізовано формування і розвиток кластерів в Україні, висвітлено проблеми кластерної політики, розкрито чинники, які ускладнюють впровадження кластерної моделі розвитку в Україні, систематизовано моделі кластерів у світі. На основі аналізу досвіду країн з перехідною економікою (таких як Польща, Чехія, Словенія) щодо становлення кластерів обґрунтовано пропозиції, які сприятимуть активізації проведення кластерної політики в Україні.

Ключові слова: кластер, кластерна політика, конкурентоспроможність, інвестиційно-інноваційний розвиток.

Развитие кластеров как фактор инвестиционно - инновационного роста экономики Украины

Аннотация. В статье проанализировано формирование и развитие кластеров в Украине, высветлены проблемы кластерной политики, раскрыты факторы, усложняющие внедрение кластерной модели развития в Украине, систематизированы модели кластеров в мире. На основе анализа опыта стран с переходной экономикой (таких как Польша, Чехия, Словения) по становлению кластеров обоснованы предложения для активизации проведения кластерной политики в Украине.

Ключевые слова: кластер, кластерная политика, конкурентоспособность, инвестиционно - инновационное развитие.

Development of clusters as a factor of investment and innovative economic growth of Ukraine

Annotation. The article analyses the formation and development of clusters in Ukraine, examines the problems of cluster policy, exposes the factors impeding the implementation of cluster model of development in Ukraine, and provides the systematization of different models of clusters in the world. After a thorough examination of the existing good practice of transition economies (such as Poland, the Czech Republic, Slovenia) the authors give recommendations facilitating the implementation of cluster policy in Ukraine.

Keywords: cluster, cluster policy, competitiveness, investment and innovative development.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації важливим пріоритетом економічної політики України є активізація інвестиційно-інноваційного розвитку економіки і забезпечення конкурентоспроможності країни на зовнішньому і внутрішньому ринках. Суттєва роль при цьому належить формуванню кластерів, що дозволить створювати новий клас виробничих систем, розвивати високотехнологічні і наукоємні виробництва, використовувати переваги спеціалізації компаній, створюючи значний синергетичний ефект в економіці.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що фундамент для розвитку теорії кластерів був закладений ще у XIX ст. у роботах І. фон Тюнена [1] та пізніше у роботах А. Маршалла [2], які описали переваги територіальної концентрації виробників всередині певної галузі. Подальшого розвитку теорія кластерів набула у роботах М. Портера [3, 4], П. Кругмана [5] та А. Скотта [6], які, незважаючи на суттєві відмінності у підходах, у 80-х – 90-х рр. XX ст. дослідили вплив географічної концентрації компаній на внутрішню та міжнародну торгівлю країни та зростання економіки. Успішний досвід та значне поширення кластерних ініціатив у розвинених та перехідних економіках світу на початку XXI ст. спричинили посилення інтересу до кластерних досліджень на пострадянському просторі – дослідженням проблеми кластерів присвячені роботи російських вчених Г. Клейнера [7], А. Юданова [8], Г. Яшевої [9] та ін. Значний внесок у розвиток теорії кластерів в Україні зробили українські вчені О. Амоша [10], П. Бубенко [11], З. Варналій [12], В. Геєць [13], С. Соколенко [14].

Однак, питання формування кластерної політики в Україні, а також світовий досвід кластеризації, зокрема, досвід країн з перехідною економікою, недостатньо вивчені, що зумовлює необхідність проведення більш ґрунтовних досліджень у цій сфері.

Мета статті – проаналізувати стан розвитку кластерів в Україні, розкрити проблеми вітчизняної кластерної політики, висвітлити перспективи розвитку кластерів з урахуванням передового світового досвіду.

Кластер представляє собою добровільне об'єднання підприємств, які тісно співпрацюють з науковими установами та місцевою владою з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону [14]. Кластерний підхід дозволяє поєднати всі переваги співробітництва між компаніями та поглиблення їх спеціалізації, створюючи значний мультиплікативний ефект в економіці.

Основними характеристиками сучасних кластерів є наступні [15]:

- *географічна концентрація*, що дозволяє скоротити витрати на виробництво продукції та спростити трансфер технологій та знань;

- *вузька спеціалізація* компаній-учасниць кластера, які об'єднують свої зусилля навколо спільної кінцевої мети;

- *об'єднання у межах кластера організацій різних сфер* – виробничих підприємств, органів державної влади, академічних кіл, представників фінансового сектору, а також інститутів, створених для підтримки співробітництва всередині кластера;

- *поєднання конкуренції і співробітництва* – конкуруючи між собою у межах кластера, компанії об'єднують свої зусилля для ведення спільної конкурентної боротьби на ринку;

- *тривалий життєвий цикл кластера*, розрахований на досягнення конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі;

- *інноваційність у широкому розумінні*, що передбачає участь компаній кластера у процесах технологічних, комерційних і організаційних інновацій. Інноваційна складова відрізняє кластери від промислових агломерацій, які іноді помилково називають кластерами, і які насправді часто є базою для створення кластерів шляхом залучення промисловими компаніями до співробітництва наукових установ, розвитку аутсорсингу, субконтрактингу.

Перелічені характеристики зумовлюють ефективність кластерної форми організації виробництва та формування її численних переваг, що полягають, серед іншого, у наступному [16, 17, 18]:

- *зміцнення співробітництва між бізнесом, наукою і державою*. Світова практика свідчить, що заснування кластерів часто відбувається у рамках державно-приватного партнерства за активної участі держави як засновника та спонсора кластерних ініціатив на початкових етапах, а також науково-дослідних інститутів, які відіграють роль сполучної ланки між промисловістю, державою і наукою;

- *зростання ефективності роботи компаній* завдяки більш швидкому доступу до ресурсів, знань, інноваційних технологій та постачальників, а також завдяки зменшенню транзакційних витрат;

- *активізація інноваційної діяльності компаній*. Завдяки т. з. “ефекту переливу” (spill-over) та більш тісному контакту зі споживачами та іншими компаніями виникають можливості створення та поширення нових ідей та технологій серед учасників кластеру та за його межі, що, у свою чергу, сприяє зростанню доданої вартості продукції та орієнтації виробництва на виготовлення високотехнологічної продукції кінцевого споживання;

- *підвищення інвестиційної привабливості регіонів та країни в цілому*, що зумовлено вищим рівнем довіри інвесторів до розвинутих мережевих структур, ніж до окремих дрібних компаній, а також гарантіями та пільгами інвесторам з боку держави у випадку її участі у кластерних ініціативах;

- *пришвидження темпів створення та розвитку нового бізнесу*. Нові компанії мають можливість розвиватися у більш сприятливих умовах через налагодженість зв'язків з партнерами всередині кластеру;

- *створення замкнутого виробничого циклу та ланцюгу доданої вартості у межах країни* завдяки виявленню та створенню у межах кластера відсутніх у виробництві ланок, що сприяє розвитку імпортозаміщення.

Стан та перспективи розвитку кластерів в Україні

Позиції України у рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму у 2010-2011 рр. [19] продовжують погіршуватися – якщо у 2008-2009 рр. за індексом глобальної конкурентоспроможності Україна посідала 72 місце серед 134 країн, то у 2009-2010 рр. – 82 серед 133 країн, у 2010-2011 рр. – 89 серед 139 країн. Окремим критерієм оцінки ефективності підприємницької діяльності та конкурентоспроможності країни у рейтингу є рівень розвитку кластерів у країнах. Україна за цим показником займає 106 місце, значно відстаючи від РФ та Казахстану, які посідають 87 та 85 місця відповідно ¹.

Незважаючи на це, показники розвитку інноваційної та науково-дослідної сфери в Україні свідчать про її значний науково-технологічний та інноваційний потенціал: за рівнем забезпеченості науковими та інженерними кадрами Україна посідає 53 місце (РФ – 56, Казахстан – 91), за критерієм місця розробки інновацій (впровадження інновацій завдяки здійсненню компаніями власних досліджень, розробці власної

¹ Перше місце за рівнем розвитку кластерів у 2010-2011 рр. посідає Італія, друге – Японія, третє – Тайвань. Позиції деяких країн з перехідною економікою: Чехія – 41, Словенія – 49, Словаччина – 64, Польща – 108

інноваційної продукції та технологічних процесів на противагу отриманню ліцензії від іноземних компаній) – 37 місце (РФ – 38, Казахстан – 75), за якістю діяльності науково-дослідних організацій – 68 місце (РФ – 53, Казахстан – 112).

Розвиток кластерів в Україні може стати ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності держави та поєднання її науково-технологічного, інноваційного та виробничого потенціалу. На сьогоднішній день кластерна політика в Україні реалізується переважно на рівні регіонів за підтримки місцевих органів влади, регіональних торгово-промислових палат, неурядових організацій. Важливі фундаментальні дослідження з формування кластерів в Україні здійснюються Міжнародною фундацією сприяння ринку (МФСР) на чолі з С. І. Соколенком, а також Інститутом конкурентоспроможності при МФСР, які здійснили ґрунтовний аналіз економічного розвитку регіонів України та визначили перспективні напрями їх подальшого розвитку на основі кластерної моделі [20, 21].

На жаль, розроблені на рівні центральних органів державної влади нормативно-правові документи з формування засад державної кластерної політики в Україні все ще залишаються незатвердженими. Серед них: розроблений Міністерством економіки України у вересні 2008 р. проект “Концепції створення кластерів в Україні”, розроблений у 2008 р. проект “Концепції загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України до 2017 р.”, у якій передбачалося розроблення та впровадження моделі кластерної організації промисловості, а також розроблений у 2009 р. Міністерством регіонального розвитку та будівництва проект “Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів”. Натомість, протягом останніх років розвиток кластерів стає одним з пріоритетів економічної політики у регіонах України – створення та розвиток кластерів визнано одним з найважливіших напрямів у стратегіях розвитку багатьох областей України ², у яких вже розпочато реалізацію кластерних ініціатив спільними зусиллями облдержадміністрацій, бізнесу та неурядових організацій.

Кластерними ініціативами охоплено майже всі регіони України (табл. 1), що свідчить про зацікавленість компаній у створенні бізнес-мереж та забезпечує надійну платформу для формування кластерної політики на державному рівні. Наразі переважна більшість українських кластерів, кількість яких за різними оцінками складає близько 50, перебувають на стадії становлення. Найбільш популярними для їх створення є туристичний сектор, харчова, машинобудівна галузі промисловості, тоді як наукоємні галузі (електроніка, альтернативна енергетика, нанотехнології, інформаційні технології і фармацевтика) представлені недостатньо. Лідером кластеризації у сфері високих технологій є Харківська область, що пояснюється її високим науково-технологічним потенціалом ще з часів СРСР.

Таблиця 1

Регіонально-галузевий розподіл кластерів в Україні

Вид економічної діяльності	Регіон
Туристично-рекреаційна	м. Севастополь, АР Крим, Хмельницький, Одеський, Черкаський, Львівський
Харчова промисловість	АР Крим, Полтавський, Запорізький, Хмельницький, Одеський, Донецький, Вінницький, Харківський
Машинобудування	Одеський, Миколаївський, Запорізький, Донецький, Харківський, Закарпатський
Сільське господарство	Донецький, Дніпропетровський, Сумський, Вінницький, Харківський, Чернівецький
Транспортно-логістична	Одеський, Херсонський, Черкаський, Харківський
Деревооброблення	Рівненський, Львівський, Закарпатський
Легка промисловість	Хмельницький, Луганський, Івано-Франківський
Рибальство та рибне господарство	АР Крим, Одеський, Херсонський
Будівництво	Хмельницький, Дніпропетровський
Альтернативна енергетика	м. Севастополь, Львівський
Металургія	Донецький, Луганський
Електроніка	Миколаївський
Нанотехнології	Донецький
Інформаційні технології	Львівський, Харківський
Фармацевтика	Харківський

Джерела: електронний ресурс “Українські кластери” <http://ucluster.org>, сайти облдержадміністрацій України

Формування кластерної політики в Україні відбувається у специфічних умовах, пов’язаних з особливостями економічної ситуації та національного менталітету, що необхідно враховувати для вчасної

² серед них: “Стратегія підвищення економічної конкурентоспроможності Дніпропетровської області: кластери будівництва та сільського господарства”, “Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2015 року”, “Нова Сумщина -2015” тощо.

нейтралізації загроз. До найважливіших чинників, які ускладнюють впровадження кластерної моделі розвитку в Україні, слід віднести наступні:

- відсутність довіри між органами державної влади і бізнесом, а також між окремими компаніями, небажання компаній розкривати та ділитися внутрішньою інформацією через можливість зловживань та виникнення залежності від потужніших партнерів;
- відсутність підтримки кластерних ініціатив з боку держави;
- слабкість кластерів через низький рівень конкуренції на внутрішньому ринку, відсутність “агресивних” постачальників та вимогливих споживачів;
- брак іноземних інвестицій та венчурного капіталу, які є важливим джерелом розвитку кластерів у розвинутих країнах;
- недосконалість законодавчої бази для функціонування кластерів, значні бюрократичні перешкоди для розвитку підприємництва;
- непослідовність у реалізації довгострокових стратегій у зв’язку з нестабільністю політичної ситуації;
- відсутність єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери, що перешкоджає створенню у суспільстві розуміння переваг кластерних об’єднань, а також цілісної картини про функціонування та результати діяльності вже існуючих кластерів в Україні.

Світовий досвід розвитку кластерів в економіці

На сьогодні у світі сформувалося декілька моделей кластерів (табл. 2).

Таблиця 2

Моделі кластерів [22]

<i>Модель</i>	Характерні риси
Японська модель	- існування фірми лідера з масштабним виробництвом, яка об’єднує навколо себе постачальників на різних стадіях виробничого ланцюга; - застосовується для виробництва технологічно складної продукції, розробка якої вимагає високих постійних витрат, які можуть окупитися тільки за великого обсягу продажів.
Італійська модель	- існування великої кількості малих фірм, об’єднаних в різні асоціації для підвищення конкурентоспроможності; - застосовується для виробництва продукції невисокого технологічного рівня з великим ступенем диференціації і коливаннями попиту.
Шотландська модель	- існування більш великих компаній, іноді іноземного походження, що формують ядро кластера, навколо якого об’єднуються невеликі фірми.
Фінська модель	- висока інтернаціоналізація бізнесу; - високий рівень інновацій компаній кластеру, потужний сектор наукових досліджень і розробок, розвинена система освіти; - застосовується для невеликих експортоорієнтованих країн, які мають дефіцит природних ресурсів.
Північноамериканська модель	- існування вираженої конкуренції між підприємствами кластеру, за рахунок чого досягається низька собівартість кінцевої продукції; - застосовується, якщо виробничий процес не передбачає налагодження тісних взаємозв’язків між компаніями кластеру.
Індійсько-китайська модель	- ключова роль держави у формуванні кластерів; - основний акцент на закордонні інвестиції, які приносять сучасні технології і забезпечують вихід на світові ринки.

3 точки зору дослідження та використання досвіду кластеризації промислового сектору зарубіжних країн, найбільш корисним для України видається досвід країн з перехідною економікою, таких як Польща, Чехія, Словенія, яким притаманна переважно індійсько-китайська модель з провідною роллю держави у формуванні кластерів. Більшість кластерів у цих країнах були створені після 2000 р., а деякі кластери досі перебувають на стадії формування, тоді як у розвинених країнах Європи та у США кластери формувалися переважно природнім шляхом (bottom-up approach), набагато раніше і в принципово іншому економічному середовищі. Відтак, на сучасному етапі розвитку європейська політика підтримки кластерів спрямована не на становлення нових, а на розвиток найбільш перспективних з вже існуючих кластерів, створення кластерів світового класу, міжкластерних об’єднань та їх інтернаціоналізацію [23].

Польща. Активізація інтересу до кластерної політики у Польщі відбулася після вступу до ЄС – з того часу було реалізовано низку програм та заходів з розвитку кластерів як на національному рівні, так і на рівні ЄС ³. Відповідальність за кластерну політику у Польщі покладена на Польське агентство з розвитку

³ “Training Program on Clustering” (PARP, 2005-2007 pp.); пілотна програма “Support for Clusters” (PARP, 2007 p.); участь у програмах ЄС: “the Baltic Sea Region Innovation Network”, “Central and Eastern European Cluster and Network Area”, “INET” (ЄС, 2006-2009 pp.); пілотна програма “Bonds for Innovation” (PARP, 2008-2010 pp.).

підприємництва (PARP), підпорядковане Міністерству економіки, яке займається організацією конференцій, тренінгів, публікацією навчальних матеріалів, присвячених розвитку кластерів, здійсненням спільних з Єврокомісією та іншими організаціями програм з розвитку кластерів тощо. Переважна більшість з найуспішніших кластерів були створені у 2007-2008 рр. у результаті проведення PARP пілотної програми з підтримки кластерів у 2007 р., а також завдяки фінансуванню зі Структурних фондів ЄС, створених для реалізації програми розвитку інноваційної економіки – на період з 2007 по 2013 рр. на розвиток кластерів у Польщі з них вже було виділено близько 26 млн євро.

У 2010 р. за ініціативою PARP було проведено дослідження, у якому здійснено порівняльний аналіз 47 найбільш успішних польських кластерів [17]. У ході дослідження було виявлено, що ініціаторами створення 40,4 % кластерів були підприємства, 25,5 % – науково-дослідні інститути, 21,3 % – неурядові організації, і лише 12,8 % – органи державної влади. Майже половина кластерів створені у формі асоціацій, деякі функціонують у формі синдикатів, акціонерних товариств та в інших організаційних формах.

Досвід діяльності кластерів у Польщі дозволяє виокремити наступні притаманні їм позитивні риси [17, 24]:

- створення міцних зв'язків кластерів з освітніми та науково-дослідними установами, особливо з технічними університетами: викладачі університетів дуже часто є членами кластерів, що дозволяє використовувати їхні знання для розвитку кластерів; учасники кластерів мають можливість використовувати обладнання та приміщення університетів для організації конференцій та зустрічей, лабораторії університетів – для досліджень; завдяки співробітництву здійснюється взаємний трансфер технологій; університети мають можливість готувати майбутніх фахівців для кластерів, забезпечуючи майбутнє працевлаштування студентів;

- створення у межах кластерів внутрішніх структур, відповідальних за діалог між учасниками, що сприяє частішим зустрічам, спільному вирішенню існуючих проблем, трансферу знань та технологій;

- обмеження доступу та здійснення ретельного відбору нових компаній для участі в існуючих кластерах, що дозволяє залучати до них компанії з найбільшим потенціалом, орієнтовані на виготовлення «нішевої» продукції;

- ефективне залучення фінансування від ЄС та держави, що стимулює діяльність кластерів і створює можливості виходу на міжнародний рівень;

- розвиток співробітництва між кластерами, які працюють в одному регіоні чи одній галузі, що сприяє їх об'єднанню та трансформації.

Реалізація кластерної політики у Польщі відбувається переважно у рамках інноваційної політики, а створення кластерів розглядається не як мета, а лише як один з найважливіших інструментів досягнення конкурентоспроможності економіки, який сприяє досягненню цілей інноваційної, регіональної та промислової політики.

Чехія. Державна підтримка кластерних ініціатив у Чехії забезпечується Міністерством промисловості та торгівлі, яке залучає фінансування для кластерних ініціатив зі Структурних фондів ЄС, а також Агентством з інвестицій та розвитку бізнесу CzechInvest, створеним при Міністерстві промисловості та торгівлі. Фундаментальні розробки та практична реалізація кластерної політики у Чехії розпочалися у 2004 р., коли за підтримки Єврокомісії було започатковано Програму “Кластери”, у результаті якої було створено більше 20 успішних кластерів, які отримали субсидії зі Структурних фондів у розмірі 75 % витрат у перший рік заснування, 65 % – у другий рік, 55 % – у третій рік [25].

На відміну від Польщі, яка не має стратегії кластеризації на державному рівні, уряд Чехії у 2005 р. затвердив Національну кластерну стратегію на 2005-2008 рр., згідно з якою відбувалося поширення інформації про переваги кластерної організації виробництва, проводилися тренінги для координаторів кластерів, складено карти існуючих та потенційних кластерів та розроблено принципи та заходи з підтримки кластерних ініціатив та оцінки діяльності кластерів. Але через значне скорочення підтримки державою кластерних ініціатив у 2007-2008 рр. відбувся перехід ініціативи у реалізації кластерної політики від держави (top-down approach) до створеної у грудні 2008 р. Національної асоціації кластерів – неприбуткової організації, яка об'єднує 12 діючих кластерів, 2 університети, 2 науково-дослідних агентства та 1 приватну консалтингову компанію [25].

Таким чином, на сьогодні кластерна політика у Чехії перейшла до нової фази, що характеризується переходом ініціативи безпосередньо до кластерних об'єднань (bottom-up approach), які представляють інтереси чеських кластерів на рівні держави та ЄС, сприяють транснаціоналізації кластерних ініціатив та залученню зовнішнього фінансування. Станом на 2010 р. зі Структурних фондів ЄС на заснування та розвиток кластерів у Чеській Республіці вже виділено 40 млн євро.

Варто зазначити, що зміна підходів у формуванні кластерної політики, яка відбулася у Чехії у 2008 р., не применшує важливої ролі, яку зіграла держава на початкових етапах становлення та розвитку чеських кластерів.

Словенія. Досвід Словенії щодо розробки та реалізації кластерної політики є одним з найуспішніших серед країн з перехідною економікою, не дивлячись на те, що у 2005 р. після зміни уряду програму підтримки кластерів на державному рівні було завершено. Формування кластерів у Словенії відбувалося в умовах обмеженого доступу компаній до іноземного капіталу та низького рівня довіри між підприємствами та підприємств до держави, що робить досвід Словенії цінним для України, яка на шляху розвитку стикається зі схожими економічними та політичними проблемами.

Формування кластерної політики у Словенії відбувалося за наступною схемою [26]:

1. *аналітична стадія* (здійснення аналізу існуючих економічних проблем; виявлення причин неефективності їх розв'язання наявними інструментами);

2. *стадія розробки* (ідентифікація ключових цілей програми; визначення ресурсів, необхідних для реалізації програми; пошук ефективних інструментів для досягнення цілей);

3. *стадія реалізації* (підготовка платформи для реалізації необхідних заходів; здійснення відбору учасників процесу; формування бюджету; визначення часових рамок виконання програми);

4. *стадія оцінювання результатів* (оцінка виконання програми і оцінка ефективності політики, адаптація політики до отриманих результатів оцінювання).

Під час першої стадії, у 1999 р., Міністерство економіки Словенії ініціювало дослідження з метою виявлення потенційних кластерів⁴, у якому взяли участь близько 1700 компаній. У ході дослідження було виявлено повну відсутність у Словенії функціонуючих кластерів, слабкість та нестабільність зв'язків між компаніями та іншими організаціями, відсутність необхідної інфраструктури для створення кластерів, а також критичної маси підприємств, здатних утворити кластер.

За результатами дослідження Міністерством економіки було розроблено програму розвитку кластерів на період 2000-2003 рр. Підприємства мали можливість подати заявки на участь у програмі та отримати фінансову підтримку держави за умови відповідності наступним критеріям: заявка мала бути подана не менш ніж трьома компаніями-партнерами, які виготовляють спільну продукцію та співпрацюють ще не менш ніж з трьома компаніями чи організаціями. Слід зазначити, що під час розроблення програми Міністерство економіки Словенії активно співпрацювало з експертними групами з Голландії та Швеції та брало участь у міжнародних заходах з цієї тематики.

Під час третьої стадії з претендентів було обрано 3 пілотних кластери – автомобільний, з виготовлення інструментів та логістичний – які у 2000 р. отримали фінансову підтримку держави (40 % витрат компенсувалося державою, 60 % – учасниками кластеру) для становлення та розвитку кластерів. Державне фінансування кластерних ініціатив було розраховано на один рік, але могло бути подовжене ще на два роки за наявності детального бізнес-плану. Після першого тендеру державою було здійснено ще два – у 2002 р. (було обрано вже 8 кластерів) та 2003 р. (14 кластерів). Загалом за період до 2004 р. кластерними ініціативами було охоплено близько 300 малих та середніх підприємств, 70 великих компаній, 80 науково-дослідних та освітніх установ та 30 інших організацій з підтримки кластерів.

Оцінювання процесів кластеризації у 2002 р. та 2004 р. відбувалися у формі збору статистичних даних, проведення фокусних груп та співбесід з менеджерами компаній-учасниць пілотних кластерів, під час яких було виявлено міцну підтримку кластерних процесів з боку учасників, незважаючи на проблеми, пов'язані з низьким рівнем довіри між ними, слабкою підтримкою кластеризації з боку топ-менеджменту великих компаній та, що найважливіше, невпевненості учасників у тривалості урядової підтримки кластерів через нестабільність політичної ситуації. Результати оцінки засвідчили високі якісні та кількісні показники виконання програми – поліпшення зв'язків між учасниками кластерів, трансферу знань та технологій, зростання продажів, доданої вартості продукції та експорту. Три чверті учасників кластерів відзначили провідну роль урядових ініціатив у формуванні кластерів та побудові коопераційних зв'язків між компаніями.

Однією з найважливіших помилок кластерної політики Словенії стало те, що результати оцінки функціонування кластерів не знайшли відображення у подальшій політиці уряду. Оцінювання мало б забезпечити гнучкість кластерної політики, її здатність реагувати на виклики та вирішувати проблеми, з якими стикаються учасники кластерів, чого не відбулося у реальності. Відсутність міцної інтеграції кластерної політики в економічну політику держави (що є характерним, наприклад, для Фінляндії чи Данії), унеможливила її подальший розвиток у Словенії після зміни політичної влади, що не заважає словенській моделі кластеризації залишатися однією з найдинамічніших серед країн з перехідною економікою.

Висновки. Маючи високий науково-технологічний потенціал, Україна може досягти успіхів у розвитку кластерної моделі за умови активізації ролі держави та створення сприятливого макроекономічного, інформаційного та нормативно-правового середовища. Досвід розвитку кластерів у країнах з перехідною економікою свідчить про необхідність побудови надійної інформаційної платформи для розвитку кластерів, здійснення ретельного аналізу та коригування кластерної політики на кожній стадії кластерного процесу, а також важливість об'єднання зусиль держави, приватного сектору та громадських організацій для успіху кластеризації. Формуванню і розвитку кластерів в Україні сприятимуть наступні заходи.

- розробка веб-сайту та єдиної інформаційної бази з інформацією про існуючі кластери, інформування підприємств про переваги кластерної моделі організації виробництва під час заходів з розвитку підприємництва, створення електронних форм заявки для підприємств, які бажають стати учасниками кластерів тощо;

- забезпечення участі українських кластерів у європейських інформаційних мережах, що містять інформацію про існуючі європейські кластери (наприклад, у мережі The European Cluster Collaboration Platform⁵, де Україна не представлена жодним кластером), що сприятиме виходу українських кластерів на міжнародний рівень;

⁴ Encouraging Company Linkage, Specialisation in Production Chains and the Joint Development of International Markets under a Cluster System' (Dermastia and Kriznic, 2002)

⁵ <http://www.clustercollaboration.eu/>

- забезпечення відкритості кластерів зовнішньому середовищу, сприяння розширенню кола їх учасників, що забезпечить розширення інформаційного та технологічного поля кластерів та посилить їх синергетичний ефект;
- формування інноваційної інфраструктури (інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів, технополісів), які слугуватимуть сполучною ланкою між наукою і промисловістю;
- доопрацювання та затвердження “Концепції створення кластерів в Україні”, розробка на її основі комплексної стратегії розвитку кластерів та забезпечення її узгодженості з іншими економічними програмами уряду, а також затвердження “Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів”;
- створення або призначення державного органу, відповідального за розробку та реалізацію кластерної політики на державному рівні, який у співробітництві з неурядовими організаціями та іноземними експертами має розробити програму розвитку кластерів, яка міститиме критерії оцінки для відбору пілотних проектів, умови їх підтримки державою, основні етапи реалізації та критерії оцінки ефективності за кількісними та якісними показниками, у тому числі за фінансовими результатами діяльності, рівнем інноваційної активності учасників, створення ними доданої вартості тощо;
- розробка системи заходів з фінансового стимулювання кластерних ініціатив та існуючих кластерів, у тому числі: впровадження системи податкових пільг та податкових канікул для кластерів у перші роки функціонування, надання іноземним інвесторам пільгових умов діяльності у випадку їх участі у кластерах, що виробляють високотехнологічну та інноваційну продукцію тощо.

Список використаних джерел:

1. Тюнен И. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономике / И. Тюнен. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 213 с.
2. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – В 3-ох т. – М.: Изд-во "Прогресс", 1993.
3. Портер М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран / М. Портер. — М.: Международные отношения, 1993. — 896 с.
4. Портер М. Конкуренция / М. Портер. — К.: Вильямс http://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%92%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%BC%D1%81_%28%D0%B8%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%29&action=edit&redlink=1, 2003. — 496 с.
5. Fujita M., Krugman P., Venables T. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade / M. Fujita, P. Krugman, T. Venables. – Cambridge, MA: MIT Press, 1999.
6. Scott A. J. New Industrial Spaces: Flexible Production Organization and Regional Development in North America and Western Europe / A. J. Scott. – London: Pion, 1988.
7. Клейнер Г.Б., Качалов Р.М., Нагрудная Н.Б. Формирование стратегии функционирования инновационно-промышленных кластеров / Г.Б. Клейнер, Р.М. Качалов, Н.Б. Нагрудная. – М.: ЦЭМИ РАН, 2007. – 61 с.
8. Юданов А. Ю. Конкуренция. Теория и практика / А. Ю. Юданов. – М.: Гном и Д, 2001. – 304 с.
9. Яшева Г.А. Кластерная политика в повышении конкурентоспособности национальной экономики: методика формирования / Г.А. Яшева // Государственное управление. Электронный вестник. – 2007. – № 11.
10. Амоша О.І. Перспективи формування транскордонних євро регіональних інноваційних систем і нанотехнологічних кластерів / О.І. Амоша, В.І. Ляшенко // Соц.-екон. пробл. сучас. періоду України. – 2008. – Вип. 3. – С. 159-176.
11. Бубенко П.Т. Інноваційний розвиток регіонів: монографія / П.Т. Бубенко, О.Б. Снісаренко. – Х. : Вид-во «Форт», 2009. – 160 с.
12. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
13. Гесць В. Кластери і мережеві структури в економіці – тема досить цікава, але на сьогодні ще до кінця не вивчена...// Економіст. – 2008. – № 10. С. 10-11.
14. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
15. Andersson T., Schwaag-Serger S., Sörvik J., Wise Hansson E. The Cluster Policies White Book / Andersson T., Schwaag-Serger S., Sörvik J., Wise Hansson E. – IKED, 2004. – 266 p.
16. Sölvell O., Lindqvist G., Ketels Ch. The Cluster Initiative Greenbook / O. Sölvell, G. Lindqvist, C. Ketels – Bromma tryck AB, 2003. – 94 p.
17. Clusters Benchmarking in Poland – 2010, English Summary [Електронний ресурс] / The Polish Agency for Enterprise Development. – Режим доступу: http://www.pi.gov.pl/PARFiles/file/Clusters_benchmarking_in_Poland_-_2010_-_English_summary.pdf
18. The Cluster Initiatives in the Czech Republic // Investment Promotion Seminar. – Prague, April 2008 [Електронний ресурс] / CzechInvest. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/55/48/40466048.pdf>
19. The Global Competitiveness Report 2010/2011. – Geneva : World Economic Forum. – 2010. – 516 p.
20. Українське кластерне дослідження – 2005 / під заг. ред. С. І. Соколенка / [Електронний ресурс] / Міжнародна фундація сприяння ринку. – Режим доступу: <http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/2005-study/>
21. Українське кластерне дослідження – 2010 / під заг. ред. С. І. Соколенка / [Електронний ресурс] / Міжнародна фундація сприяння ринку. – Режим доступу: <http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/2010-study/>
22. Мингалева Ж.А., Ткачева С. В. Кластеры и формирование структуры региона / Ж.А. Мингалева, С. В. Ткачева // МЭМО. 2000. – №5. – С.97-102.

23. Reiner R., Gelzer Ch. Policy Brief – Cluster Policy in the Context of EU Strategy 2020. – Project ‘Europe INNOVA Communications’, September 2010 [Електронний ресурс] / Europe INNOVA. – Режим доступу: http://www.europeinnova.eu/c/document_library/get_file?folderId=148898&name=DLFE-10363.pdf

24. Bialic-Davendra M., Pavelkova D. Cluster concept development – a case study from Poland / [Електронний ресурс] / WSEAS Conferences. – Режим доступу: <http://www.wseas.us/e-library/conferences/2010/Tenerife/DEEE/DEEE-23.pdf>

25. Bruskova P. National Cluster Association – Sustainable Cluster Development in the Czech Republic / [Електронний ресурс] / National Cluster Association. – Режим доступу: www.mingorp.hr/UserDocsImages/09_Bruskova.ppt

26. Cotic Svetina A., Jaklic M., Zagorsek H. Cluster Policy Implementation and Evaluation in Slovenia: Lessons from a Transition Economy / [Електронний ресурс] / TCI. – Режим доступу: http://www.tci-network.org/media/asset_publics/resources/000/003/368/original/Cluster_Policy_Implementation_and_Evaluation_in_Slovenia.pdf

УДК 330.101.54:37.341.1

САФОНОВА В.Є.,

Інститут вищої освіти НАПН України, с.н.с.,
к.е.н., доц.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЧИННИКІВ ТА УМОВ ВПЛИВУ НА ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті доведено, що на якість вищої освіти справляють вплив міжнародні, національні, регіональні й внутрішні сили, серед яких автор виділяє ті, що безпосередньо беруть участь у перетворенні властивостей об'єкта, тобто чинники впливу, і сили, які впливають на об'єкт опосередковано, – умови забезпечення якості.

Ключові слова: чинники, умови, якість, вища освіта, людський капітал, ресурси.

Аннотация. В статье доказано, что на качество высшего образования оказывают влияние международные, национальные, региональные и внутренние силы, в числе которых автор выделяет непосредственно участвующие в преобразовании свойств объекта, то есть факторы влияния, и, силы, влияющие на объект опосредованно, — условия обеспечения качества.

Ключевые слова: факторы, условия, качество, высшее образование, человеческий капитал, ресурсы.

Summary. The article proves that the international, national, regional and internal forces influence the quality of higher education. The author singles out among them the forces that participate in the transformation of the properties of the object. These are the factors of influence and the forces that mediate influence the object – the conditions providing quality.

Key words: factors, conditions, quality, higher education, human capital, resources.

Постановка проблеми

В умовах інтенсивного розвитку інформаційного сегмента світової економіки, поступового витіснення ресурсноємких технологій наукоємними ресурсозберігаючими технологіями і розширення сфери послуг людський капітал стає ключовим чинником забезпечення конкурентоспроможності національної економіки і досягнення стабільного економічного зростання.

В стійкій і ефективно функціонуючій економіці основним механізмом нагромадження і відтворення професійних знань, вмінь та навичок є національна система освіти, і, перш за все, вища освіта. Крім вузькопрофесійних знань і навичок в процесі отримання освіти передаються також універсальні (загальні) знання і навички, що забезпечують мобільність робочої сили й оперативну адаптацію людського капіталу до потреб економіки.

Конкурентоспроможність освіти визначається, в першу чергу, її якістю. У Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» зазначається, що головне завдання освітньої політики України — забезпечення високої якості вищої освіти на основі збереження її фундаментальності і відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства і держави. Все це актуалізує тематику нашого дослідження і ставить питання необхідності визначення чинників, що впливають на якісні і кількісні характеристики освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень

Проблеми підвищення якості вищої освіти є предметом дискусій, причиною різноманіття поглядів у різних джерелах як наукового, так і практичного спрямування [1, 3 – 6]. Проте дослідження чинників та умов забезпечення якості вищої освіти, на нашу думку, потребує наукової оцінки. У науковців існують різні погляди відносно чинників, які впливають на якість освіти. Так, В. І. Андрєєв, В. Гафорова, Б. Єрмошенко, В. Порошенко, Т. Литвинова, Н. В. Житник [7-10] всі чинники поділяють на організаційні, методичні і технологічні. У цих класифікаціях змішані власне чинники, що впливають на якість, і результативні показники, які покликані характеризувати якість вищої освіти. До того ж, на нашу думку, для більш об'єктивного оцінювання сил впливу на якість освіти доцільно поділяти їх на чинники та умови, що впливають на окремі